

MANTIK ve DİL AÇISINDAN FREGE'NİN ERKEN DÖNEM WITTGENSTEIN'LA KARŞILAŞTIRILMASI*

Mustafa YILDIRIM*

ÖZ

Modern mantığın, modern dil felsefesinin ve matematik felsefesinin öncü ismi kabul edilen Gottlob Frege, söz konusu alanlarda gerçekleştirdiği çalışmalarıyla analitik felsefenin kurucusu sıfatını da hak eder. Frege, mantığın ve felsefenin çeşitli disiplinlerinde çalışan pek çok kişiyi derinden etkiler ki bu isimler arasında Russell, Moore ve Wittgenstein gibi analitik felsefenin diğer önemli temsilcileri yer alır. Ludwig Wittgenstein da yine felsefe tarihi açısından önemli bir düşünürdür ve dilin resim teorisi ve dil oyunları teorisiyle düşünce tarihine derin bir iz bırakır. Felsefesi genelde iki döneme ayrılan Wittgenstein'in erken döneminin magnum opusu olan *Tractatus Logico-Philosophicus*'da Frege ve Russell'in görüşlerine borçlu olduğunu öne sürer. Bu çalışmada, Erken Dönem Wittgenstein ile Frege'nin mantık ve dil bağlamındaki ilişkileri incelenecektir. Bu incelemeyi gerçekleştirirken Wittgenstein'in *Tractatus*'unda Frege'ye borçlu olduğunu söylediği görüşleri tespit etmeye çalışacağız. Bunun yanında, Wittgenstein'in *Tractatus*'ta dil kavrayışı ile Frege'nin ideal bir dil olarak geliştirdiğini ifade ettiği *Begriffsschrift*'teki dil kavrayışlarını da karşılaştıracacağız. Bu çalışmamızın sonunda Wittgenstein'in Frege'nin görüşlerinin çoğuna, özellikle de anlam ve gönderim ayrımı sonrasında değiştirdiği anlam kavrayışına eleştiri oklarını yönelttiğini göreceğiz.

Anahtar sözcükler: Frege, Erken Dönem Wittgenstein, *Tractatus*, *Begriffsschrift*, Mantık, Dil Felsefesi.

COMPARISON OF FREGE WITH EARLY WITTGENSTEIN IN THE SENSE OF LOGIC AND LANGUAGE

ABSTRACT

Gottlob Frege, who is accepted as the pioneer of modern logic, modern language philosophy and mathematical philosophy, entitles the founder of analytical philosophy with his work in these fields. Frege profoundly influences many people who work in various disciplines of philosophy and logic, including other prominent representatives of analytical philosophy such as Russell, Moore, and Wittgenstein. Ludwig Wittgenstein is also an important thinker in the history of philosophy, and leaves a deep trace on the history of thought with the picture theory of language and language games theory. Wittgenstein, whose philosophy is generally divided into two periods, suggests that he owes to views of Frege and Russell in the *Tractatus Logico-Philosophicus* which is the magnum opus of Early Wittgenstein. In this study, it will be examined the relations between Early Wittgenstein and Frege in the context of logic and language. While carrying out this investigation, we will try to identify the Wittgenstein's views which he owes Frege in his *Tractatus*. In addition, we will compare Wittgenstein's *Tractarian* understanding of language with the language conceptions in *Begriffsschrift*, which Frege stated that he developed as an ideal language. At the end of this work, we will see that Wittgenstein directed the arrows of criticism to many of Frege's views, especially the understanding of sense that he changed after the distinction between sense and reference.

Keywords: Frege, Early Wittgenstein, *Tractatus*, *Begriffsschrift*, Logic, Philosophy of Language

* Bu makale, 4-5 Mayıs 2018'de Adana'da düzenlenen 2. Multidisipliner Çalışmaları Kongresi'nde sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü. myildirim@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2560-9758

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)

2021 Bahar, sayı: 31, ss. 97-118

Makalenin geliş tarihi: 01.03.2021

Makalenin kabul tarihi: 29.03.2021

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)

Spring 2021, issue: 31, pp.: 97-118

Submission Date: 01 March 2021

Approval Date: 29 March 2021

ISSN 2618-5784

Giriş

Gottlob Frege, modern mantığın, matematik felsefesinin, analitik felsefenin ve modern dil felsefesinin kurucusu kabul edilmektedir. O, matematiği mantıktan türetme ya da matematiği mantığa indirgeme denemesi olan mantıkçılık (logicism) tezinin de başlıca savunucularındandır. O, ayrıca, mantık, dil felsefesi, zihin felsefesi, epistemoloji, ontoloji gibi alanlarda kendisinden sonra etkinlik gösteren filozofları derinden etkiler. Akademik kariyerine bir matematikçi olarak başlayan Frege, matematiğin temelleri ve geometri alanlarında yaptığı çalışmalarıyla hem matematiksel ufku genişletir, hem de yeni bir felsefi yaklaşımın doğuşuna öncülük eder.

Ludwig Wittgenstein ise, Frege, Russell ve Moore ile birlikte, analitik felsefenin kurucularındandır. Wittgenstein, Berlin'de başladığı makine mühendisliği lisans eğitimine, 1908-1911 yılları arasında Manchester'da havacılık mühendisliği uzmanlık eğitimiyle devam eder. Önceleri mühendislikle ilgilenen Wittgenstein, daha sonra dikkatini matematiğe yöneltir. Havacılık mühendisliği eğitimini tamamladıktan sonra, matematiğin felsefi temelleriyle ve mantıkla ilgilenmeye karar verir ve Russell'ın *The Principles of Mathematics*'ini ve özellikle de bu eserde Frege'nin düşüncelerinin tanıtıldığı Ek A kısmını okuduktan sonra, Frege ile çalışabileceğini düşünerek ona bir mektup gönderir. Wittgenstein, 1911 yazında, Frege'yi Jena'da ziyaret eder. Frege Wittgenstein ile tanıştığında 63 yaşındadır ve kendi mantıkçılık tezi akamete uğradığı için hayal kırıklığı yaşamaktadır. Frege, matematiğin temelleri ve mantık alanında çalışmak isteyen Wittgenstein'in tez danışmanlığını üstlenmek için oldukça yaşlı olduğunu söyleyerek, onu Cambridge'de *Trinity College*'ta görev yapan Russell'la çalışması için yönlendirir ve cesaretlendirir. Wittgenstein bu tavsiyeye uyarak Russell'ın yanına gelir ve onunla beş dönem boyunca çalışır.

Wittgenstein'in Frege'yle olan ilişkisi derin bir saygıyı ve hayranlığı içerir. Wittgenstein'in Frege'ye duyduğu saygı ve minnet, Russell'a duyduğu saygı ve minneti tabiri caizse gölgede bırakır. Elbette bu saygı ve hayranlık, Wittgenstein'in Frege'nin bütün fikirlerini harfi harfine savunduğu anlamına gelmez. Örneğin, Wittgenstein Ekim 1913'te yazdığı mektupta, Frege'nin doğruluk teorisine ve bir fonksiyonun gönderiminin ne olduğunu belirleme yöntemine karşı olumsuz eleştirilerde bulunur.¹ Frege'nin bu durumdan hiç rahatsızlık duymadığını, aksine Wittgenstein'in fikirlerini dikkate aldığını; hatta aralarındaki entelektüel değiş tokuşu övdüğünü görürüz.²

¹ Michael Dummett, *Frege: Philosophy of Language*, Harper & Row Publishing, New York, 1973, s. 662.

² Frege, 4 Nisan 1918'de Wittgenstein'a yazdığı mektupta, Wittgenstein'in *Tractatus*'un önsözünde kendisiyle ilgili övgü dolu ifadelerle atıfta bulunarak, bu övgünün

Wittgenstein, Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Avusturya-Macaristan ordusuna katılır ve Frege'yle mektuplaşmaya devam ederler. Wittgenstein, İtalyanlara esir düştüğünde de, kız kardeşi aracılığıyla Frege'yle iletişimini sürdürür. Wittgenstein, savaştan sonra, birinci döneminin *magnum opus'u* olan *Tractatus'un* bir kopyasını ona gönderir. Frege de kendisinin "Der Gedanke" başlıklı makalesinin bir nüshasını Wittgenstein'a gönderir.³

Her iki filozofun karşılıklı mektuplaşmaları 1920'den sonra biter; zaten Wittgenstein bu süreçte felsefeden uzaklaşır, Frege ise emekli olup yaşamının son yıllarını -1925'te vefat etmiştir- kendi *Logical Investigations'ını* yazmayla geçirir.

Frege ve Wittgenstein'ı belirli açılardan karşılaştıran çalışmalarda genellikle Wittgenstein'ın Frege'nin düşünceleriyle ilk kez ne zaman karşılaştığı ve her ikisinin birbiriyle nasıl karşılaştıkları anlatılır. Hemen ilk aklımıza gelen çalışmalar P. M. S. Hacker'ın *Wittgenstein: Connections and Controversies'in* yedinci bölümü⁴ ve Danielle Macbeth'in "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language" başlıklı makalesidir. Biz de bu geleneğe uyararak Frege ve Wittgenstein arasındaki ilişkiye göz atarak giriş yaptığımız çalışmamızda, Wittgenstein'ın *Tractatus'u* yazarken etkisi altında kaldığı Fregeci düşüncelerin neler olduğunu belirlemeye çalışacağız. Bunu yaparken de Wittgenstein'ın *Tractatus'taki* dil ve mantığa ilişkin görüşlerinden bahsedecek ve Fregeci düşüncelerin bu alanlara olan etkisini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Ünlü Frege yorumcularından Michael Dummett, Frege'nin "Der Gedanke"yi, Wittgenstein'ın *Tractatus'unda* savunulan anlamın resim teorisine duyduğu tepkiden dolayı yazmış olabileceğini gündeme getirir. Ancak, o, her ne olursa olsun, Frege'nin tanınmasında Wittgenstein'ın çok önemli bir role sahip olduğunu düşünür.⁵ Ayrıca, Dummett'a göre, *Tractatus'ta* Fregeci temalara fazlaca atıfta bulunulur ve aslında *Tractatus'un* arka planında Fregeci bir kavrayış vardır; bu da Frege'nin çalışmalarının tarih sahnesinden yok olmasına engel olmuştur.⁶ Başka bir deyişle, Frege'nin düşüncelerinin Wittgenstein'ın çalışmaları üzerindeki etkisi sayesinde, Frege'nin çalışmaları halen canlılıklarını korumaktadır.⁷ Biz de ilerleyen bölümlerde ortaya koyacağımız Fregeci ve Wittgensteinci fikirlerle, Dummett'ın haklı olup olmadığını

---

aralarındaki entelektüel değiş-tokuşun bir sonucu olduğunu ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. De Pellegrin (ed.), *Interactive Wittgenstein: Essays in Memory of Georg Henrik von Wright*, Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York, 2011, s. 43.

³ Dummett, *Frege: Philosophy of Language*, s. 662.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. P. M. S. Hacker, *Wittgenstein: Connections and Controversies*, Clarendon Press, Oxford, 2001, s. 191-218.

⁵ Dummett, *a.g.e.*, s. 662.

⁶ Dummett, *a.g.e.*, s. 662.

⁷ Dummett, *a.g.e.*, s. 662.

sorgulamış olacağız. Çalışmamızın sonunda ise, Frege ve erken dönem Wittgenstein'in mantık ve dile ilişkin düşüncelerini karşılaştıracağız.

Dil ve Mantık Açısından Frege ve Erken Dönem Wittgenstein

Tractatus'un önsözünde Wittgenstein, "Frege'nin büyüklüklü yapıtlarına" önemli ölçüde borçlu olduğunu ifade eder.⁸ O, eser boyunca, Frege'nin pek çok görüşüne atıf yapar. Eseri incelediğimizde, onun Frege'ye doğrudan 17 atıfta bulunduğunu ve sadece 3.318'de, tümcenin içindeki dilegetirişin fonksiyonu olduğunun iddia edildiği maddede, Frege'yle tamamen uzlaştığını görürüz.⁹ Diğer atıflarda ise, Wittgenstein, ya Frege'yle bazı açılardan veya bazı şartlar altında uzlaşabileceğini ya da hiçbir şekilde uzlaşamayacağını ve tamamen farklı bir kavrayışa sahip olduğunu ifade eder. Wittgenstein'in Frege'yle hiçbir şekilde uzlaşamayacağını beyan ettiği konular arasında, Frege'nin ilk kez *Begriffsschrift*'te geliştirdiği mantıksal notasyonunda aynı içeriğe sahip olma durumunu sembolize etmek için geliştirdiği özdeşlik işaretinin (6.232) ve yargıda bulunmayı sembolize etmek için geliştirdiği yargı çizgisinin (4.442) mantıktaki kullanımının gereksiz olduğu; tümcelerin Doğru'nun adları olmadıkları (3.145, 5.02) ve mantıksal bağlaçların hiçbir bağıntıyı imlemedikleri (5.42) fikirleri yer alır.¹⁰ Yine, Wittgenstein, 4.063'te, Frege'nin tümcelerin fiillerinin 'doğrudur' ya da 'yanlıştır' olarak düşünmesinin bir yanlıgı olduğunu ifade eder.¹¹ *Tractatus*'ta, bunlar gibi pek çok diğer atıfta, Wittgenstein'in Fregeci düşüncelerin çoğuna yönelik eleştirileri, Frege'nin baştan sona hatalı bir kavrayışa sahip olduğu izlenimini verir. Arka planını Fregeci düşüncelerin oluşturduğu ve fikirlerinin çoğunu Frege'nin büyüklüklü yapıtlarına borçlu olan bir eserin, Frege'nin kavrayışının baştan sona hatalı olduğu izlenimini vermesi oldukça ilginçtir. Peki, Frege, Wittgenstein'in eleştirilerinin farkında olmasına rağmen, neden onunla uzlaşmayı tercih etmez ya da fikirlerini değiştirme yoluna gitmez? Bu sorunun yanıtına standart bir Frege-Wittgenstein karşıtlığı ya da ilişkisi perspektifinden yaklaşarak ulaşamayız. Onlar arasındaki bariz karşıtlıkların arkasında, bariz olmayan karşıtlıklar yer almaktadır.¹²

Öncelikle Frege ve Wittgenstein'in anlam kavrayışları oldukça farklıdır. Wittgenstein bir tümcenin gerçekliğin resmi olduğunu, dolayısıyla bir olgu

⁸ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, (Çev. Oruç Aruoba), 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11.

⁹ Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 35; Danielle Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", *From Frege to Wittgenstein: Perspectives on Early Analytic Philosophy* (Ed. Erich H. Reck) içinde, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 201.

¹⁰ Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", s. 201.

¹¹ Wittgenstein, *Tractatus*, 4.063.

¹² Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", s. 201.

durumunu resmetmesi ölçüsünde kendiliğinden anlama sahip olacağını öne sürer. Yani bir tümce doğru ise, gerçekte olan şeyin ne olduğunu da söyler ya da gösterir. İşte tümcenin söylediği ya da gösterdiği şey, kendi anlamıdır. Başka bir deyişle, "tümce anlamını gösterir."¹³ Frege ise, Wittgenstein'in anlam kavrayışını bir tarafa bırakarak, çıkarımsal bir kavrayışı tercih eder.¹⁴

Biz, *Tractatus*'ta bize sunulan görüşlerden hangisini tercih etmeliyiz? Özdeşlik işaretinin ve yargı çizgisinin mantıkta oldukça önemli işlevlere sahip olduğunu düşünen Frege'yi mi savunmalıyız, yoksa bunların mantıkta işe yaramayacağını düşünen Wittgenstein'in görüşüne mi destek vermeliyiz? Mantıksal yasalarının, psikolojik yasalardan farklı olduğunu ve temel yasalar olduklarını mı savunmalıyız, yoksa onların anlamdan yoksun olduklarını mı düşünmeliyiz? Daha bunun gibi pek çok konuda bir tercih yapabilmek için, her iki filozoftan birinin anlam kavrayışını benimsemeye ihtiyacımız vardır.¹⁵

Wittgenstein'in *Tractatus*'taki Dil Anlayışı

Wittgenstein'in *Tractatus*'taki dil anlayışının kökleri onun Ocak 1913'te Russell'a yazdığı bir mektuba dayanır. O, söz konusu mektupta, atomik önermeler konusundaki görüşünde bir fikir değişikliğine gittiğini ve nitelik ya da bağıntıları kopula olarak düşündüğünü ifade eder.¹⁶ Wittgenstein'in demek istediği şeye bir örnek verecek olursak, sözgelimi "Platon, Aristoteles'ten daha yaşlıdır" biçimindeki bir bağıntı önermesi şöyle analiz edilecektir: "Platon", "Aristoteles" ve "bir kimse başka bir kimseden yaşlıdır" (ya da "x, y'den yaşlıdır"). Burada Wittgenstein, özel isimlerle sembolleştirilen şeyler ile nitelik ya da bağıntıları birbirinin karşısına koyar ki bu onun anlamın resim teorisi için oldukça önemli bir karşıtlıktır.¹⁷

Wittgenstein, kendisinin Ekim 1913'te düzenleyip Russell'a teslim ettiği "Mantık Üzerine Notlar"da, az önce bahsi geçen düşüncelerin hasadını gerçekleştirmeye başlar. Wittgenstein, bu eserinde, *aRb* (*R*, 'relation' [bağıntı] sözcüğünü ifade eder) gibi bir gösterimde önermenin değil, *a* ve *b* sembolleri arasında belli bir ilişkinin bulunması durumunun sembolleştirildiğini ifade

¹³ Wittgenstein, *Tractatus*, 4.022.

¹⁴ Frege'nin anlam kavrayışında 1892 milattır. O, bu tarihte, kendisinin anlam ve gönderim arasındaki meşhur ayrımını gerçekleştirir. Frege, daha sonrasında, onun anlam görüşüne yöneltilen eleştirileri çok da dikkate almaz. Wittgenstein'in *Tractatus*'taki eleştirileri de bu eleştiriler arasında yer almıştır.

¹⁵ Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", s. 201-202.

¹⁶ Ludwig Wittgenstein, *Defterler 1914-1916*. (Çev. Ali Utku), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, s. 164.

¹⁷ Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", s. 202.

eder:¹⁸ “Belirli bir şeyin sembolde durum olması belirli bir şeyin dünyada durum olduğunu söyler.”¹⁹ Ona göre, semboller belirli şeylere benzerler; ancak onların göründüklerinden farklı olduklarını idrak etmek gerekir. Wittgenstein'in verdiği örneğe dönecek olursak, aRb 'de, R belli bir isme gönderimde bulunuyor görünür; fakat R gönderimsel bir sembol değildir; o sadece R 'nin a ve b arasında bulunduğunu ifade eder.²⁰

Wittgenstein, “Mantık Üzerine Notlar”da, önermelerin başlangıçta tanımlanamayan iki unsurdan meydana geldiğini ileri sürer: isim ve biçim.²¹ Ona göre, “bir önermenin biçimi olan hiçbir şey yoktur ve bir biçimin ismi olan hiçbir şey yoktur.”²² Wittgenstein'in yukarıda vermiş olduğu örnekte, R gibi bir sembol, sadece kullanım açısından önemli olup, dilin önemli bir bileşeni değildir ve kendine has hiçbir anlama sahip değildir.²³

Wittgenstein'in erken dönem dil kavrayışına göre, önermeleri meydana getiren isimler ve yüklemeler farklı mantıksal rollere sahiptirler: İsimler nesnelere gösterirken, yüklemeler nesnelere sahip oldukları özellikleri belirtmek için kullanılırlar.²⁴ İsimlerin gösterimlerinin biçimleri ise, olgu durumlarını betimlemek anlamında izomorfiktir ve bu izomorfik biçim, önermelerin doğru ya da yanlış olmaları bakımından Wittgenstein'a göre özsevidir.²⁵ Wittgenstein, birbirinin karşısı olan “Kar beyazdır” ve “Kar beyaz değildir” önermelerinin yine de aynı gönderime sahip olduklarını ifade eder.²⁶ Bu durum, Wittgenstein'in resim kuramı ve mümkün dünyalar kavrayışı açısından anlaşılırdır. Bir önerme ya içinde yaşadığımız dünyada ya da mümkün dünyaların birinde aynı olguya tekabül eder; aynı olguyu temsil eder; aynı olguya işaret eder. Her önerme, ona göre, mümkün bir olgu durumunun ya da olgunun resmidir. Wittgenstein açısından her karşıt önerme çiftinin aynı olguyu resmetmesi, bu önermelerin aynı nesneyle ya da olguyla ilgili olduklarını da ifade eder. Wittgenstein'in, *Tractatus*'ta, dil hakkında konuşmanın anlamsız olduğu yollu bir iddiayı savunduğunu göz önünde bulundurursak, p ve $\sim p$ önermeleriyle aynı şeyin kastedilebilmesi, değil ($\sim$) işaretinin ya da değil işaretinin p önermesiyle bir araya gelme tarzının olgusal bir temele dayanıp dayanmadığı hakkında konuşulamaması yollu iddiayla da uyumludur.

¹⁸ Wittgenstein, *Defterler 1914-1916*, s. 143.

¹⁹ Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 143.

²⁰ Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 134.

²¹ Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 132.

²² Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 134.

²³ Macbeth, “Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language”, s. 202.

²⁴ Macbeth, *a.g.m.*, s. 203.

²⁵ Macbeth, *a.g.m.*, s. 203.

²⁶ Wittgenstein, *Tractatus*, 4.0621.

Macbeth, Jumblese gibi bir nesneye gönderimde bulunan sözcüklerin koyu yazıldığı kurgusal bir dilde, bir nesnenin mavi olduğunu ya da olmadığını ifade etmek için çeşitli im bileşimlerinin kullanılabilceğini ifade eder ki bu im bileşiminin hangi durumlarda doğru olacağını belirlenmesi, onun anlamının da belirlenmesini ifade edecektir.²⁷ Bu kurgusal dilde, eğer *a* gibi koyu harfle yazılmış bir önerme, söz konusu *a*'nın mavi olması durumunda doğruysa, bu önerme bir anlama sahip olacaktır. Eğer söz konusu önerme *a*'nın mavi olmaması durumunda doğru oluyorsa, o zaman bu önermenin başka bir anlamı olacaktır. Dolayısıyla, bir önermenin iki olası anlamı vardır ve bir önerme olguların varolma olasılıklarını da ikiye indirger. Ancak tek başına “değil” sözcüğü bir şey anlatmaz; yani eğer biz bir nesnenin mavi olduğunu bildiren bir önermenin anlamının doğru olduğunda, onun aynı zamanda olumlu olacağını bilmiyorsak, “değil” sözcüğünün bizlere hiçbir yardımı olmayacaktır. “Yalnızca ikisinden, değilleme ve değillenen önermeden dolayı tam önermenin anlamının karakteristiği hakkında çıkarımda bulunabiliriz.”²⁸

Wittgenstein açısından birbirinin karşıtı iki önerme, bir ve aynı olgunun resimleridir; yani her iki önerme biri doğru, biri de yanlış olan iki farklı resme tekabül etmez. Wittgenstein'a göre, birbirinin karşıtı olan önermelerin anlamlarına dayalı olarak farklı olmaları, doğruluk koşullarının yerine getirilip getirilmemesiyle ilgili bir konu olup, Frege'nin bir tümcenin gönderiminin onun doğruluk değeri olduğu düşüncesiyle uzlaşmamaktadır. Wittgenstein, belli bir ifadenin gerçekleşiyor olarak dile getirmiş olduğu şeyin, dünyada gerçekleşen bir olayı ya da olguyu resmettiğini düşünür.²⁹ O, Frege'nin iddia ettiği gibi, bir tümcenin doğru ya da yanlış değerlerine gönderimde bulunduğu düşüncesine karşı çıkararak, tümcelerinin kendi anlamlarını gösterdiklerini ve onların anlamlarının da resmettikleri olguyla ilişkili olduklarını öne sürer. Ona göre, bir önerme ya da “tümce, doğru olduğunda, durumun nasıl olduğunu gösterir ve durumum böyle olduğunu söyler.”³⁰ Yine o, Frege'nin *Begriffsschrift*'te bir ifadenin kavramsal içeriği ve öne sürüm nosyonu arasında gerçekleştirdiği ayrıma karşı çıkar ve dilde bir anlamın sunumu ile onun doğru olarak öne sürülmesini birbirinden ayırmayı hiçbir şekilde gerekçelendiremeyeceğimizi öne sürer. Wittgenstein'a göre, bir anlamın bir resmin içinde sunulması, onun doğru olarak öne sürülmesidir. Örneğin, “Kar beyazdır” önermesini ileri süren bir kimse, karın beyaz olma özelliğine sahip olarak sunulmasının doğru olduğuna inandığını da öne sürer. Bu durumda, Wittgenstein'a göre, öne sürüm psikolojik bir kavramdır ve bir kişinin öne

²⁷ Macbeth, “Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language”, 203; Wittgenstein, *DeFTERLER 1914-1916*, s. 129.

²⁸ Wittgenstein, *DeFTERLER 1914-1916*, s. 128.

²⁹ Wittgenstein, *a.g.e.*, s. 143.

³⁰ Wittgenstein, *Tractatus*, 4.022.

sürülen önermeye inanıp inanmadığıyla ilgilidir. Dolayısıyla, Frege'nin *Begriffsschrift*'te notasyonuna dahil ettiği yargı ya da öne sürüm çizgisi, Wittgenstein'a göre tamamen anlamsızdır.

Yukarıda ifade ettiğimiz *Tractatus*çu temalar, daha öncesinde "Mantık Üzerine Notlar"da geliştirilmiştir. En son zikrettiğimiz eserde bulunmayıp, *Tractatus*'ta bulunan tema ise, Wittgenstein'ın Frege'den devraldığı ünlü "Bağlam İlkesi"dir. Frege'nin *Aritmetiğin Temelleri*'nde bahsettiği ve kendisi üzerinde bağlayıcı bir etkisinin olduğunu beyan ettiği Bağlam İlkesi, "bir tümcenin anlamını ya da gönderimini tek başına değil, ancak bir tümce bağlamında ele alma"yı³¹ ifade eder. Wittgenstein, *Tractatus*'ta bu ilkeyi şöyle ifade eder: "Ancak tümcenin bir anlamı vardır, ancak bir tümcenin bağlamında bir adın gönderimi vardır."³² Wittgenstein, bir önermenin kendisinin anlamına işaret ettiğini düşünür, çünkü ona göre, "önerme doğru olduğunda, durumun nasıl olduğunu gösterir."³³ Wittgenstein'a göre, bir önermenin sahip olduğu anlam, şeyleri ya da olguları gösterme bakımından özsel olduğundan dolayı, nesne isimlerinin tek başlarına gönderimsel bir rolleri olamaz. Zira Bağlam İlkesi gereği, bir nesne ismi, ancak bir önerme bağlamında gönderimsel bir rol oynayabilir. Dolayısıyla, isimler ile nesnelere arasında mantıksal olarak doğrudan bir tekabüliyet ilişkisi kurulamaz. Aynı şekilde, isimler zihnimizde isimlendirilmiş nesnelere yerini de tutamazlar; zira "Bağlam ilkesi" isimlerin tek başlarına nesnelere gönderimde bulunmalarını ya da nesnelere tekabüliyet ilişkisi içinde bulunmalarını olanaksızlaştırır.

Eğer Bağlam İlkesi'ni bir tarafa bırakıp isimlerin mantıksal işlevlerinin zihnimizdeki isimlendirilmiş nesnelere yerini tutmak olduğunu varsaymış olsaydık, o zaman nesnelere zihnimizde gerçek olduklarından daha farklı bir şekilde de resmedebilirdik. Bu durumda bir ismin işlevinin nesnelere ya da zihnimizdeki isimlendirilmiş nesnelere olduğu gibi veya olduğundan farklı şekilde gönderimde bulunmak olduğunu söyledik. Wittgenstein *Tractatus*'un 4.031, 2.22, 3.144, 2.02, 2.014 gibi maddelerinde, bu paragrafın başında ifade ettiğimize benzer bir iddiayı gündeme getirir. Ancak, nesnelere çeşitli özelliklere sahip olmaları, çeşitli nesnelere ya da şeylerle ilişki içerisinde olmaları ve çeşitli özellikler yüklenmiş olmalarından dolayı, Wittgenstein'a göre, bu tür entiteler olguların biçimlerine sahiplerdir:³⁴ "Dünya şeylerin değil, olguların toplamıdır."³⁵ Dolayısıyla, Wittgensteinci anlamda "Bağlam İlkesi" gereği, bir nesnenin mantıksal nosyonu, ancak bir yargı bağlamında, bir

³¹ Gottlob Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, (çev. H. Bülent Gözkan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 85.

³² Wittgenstein, *Tractatus*, 3.3.

³³ Wittgenstein, *a.g.e.*, 4.022.

³⁴ Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", 204.

³⁵ Wittgenstein, *Tractatus*, 1.1.

nesnenin falanca veya filanca bir resminin bağlamında gönderimde bulunan, bir nesne nosyonudur ki burada Wittgenstein, bir nesnenin mantıksal nosyonu, mantıksal bir nesnenin nosyonunu birbirine karıştırmamamızı isterdi.³⁶ Daha öncesinde Kant'ın da iddia ettiği gibi –Frege de sonrasında bunu Bağlam İlkesi ile dile getirir-, bilişsel anlamın en küçük birimi yargıdır ya da yargılar önermelere göre önceliklidir. Wittgenstein, *Tractatus*'ta, nesne isimleri ile yüklemleme ifadelerini gönderimsel rolleri açısından birbirine karşılaştırır ve özellikle “Bağlam İlkesi” doğrultusunda, nesne isimlerinin herhangi bir betimsel içeriğe ya da bilişsel bir anlama sahip olamayacakları, yani Kant'ın tabiriyle kör olduklarını düşünür.³⁷ Wittgenstein, *Tractatus*'ta Frege'den devraldığı “Bağlam İlkesi”ni, Frege'nin “a=a” veya “a=b” şeklinde sembolize edilebilecek özdeşlik ifadelerinde özsel bir işleve sahip olduğunu düşündüğü özdeşlik işaretinin aslında gereksiz ve anlamsız bir işaret olduğunu göstermek için kullanır. Başka bir deyişle, Wittgenstein, nesnelerin birbirinin aynısı ya da birbirinin özdeşi olduğunu söylemek için özdeşlik işaretine gerek olmadığını, dolayısıyla Frege'nin mantıksal notasyonundaki özdeşlik işaretinin özsel olmadığını, Bağlam İlkesi'nden hareketle gözler önüne serer.³⁸

Wittgenstein'ın erken dönem resim teorisinde, bir yargı, herhangi bir şeyin bir şey olarak temsil edilmesidir; yüklemleme öne sürümdür ve bir resmin sunulması, onun doğru olarak sunulmasıdır.³⁹ Bu görüşlerin Frege'nin yargı ve yargı çizgisi konusundaki düşünceleriyle uyummadığı görülmektedir. Yine Wittgenstein, *Tractatus*'ta, ve, veya, ise, ancak ve ancak gibi önerme bağlaçları ya da doğruluk fonksiyonlarını, mantıksal işlemler olarak görür ve bir bileşik önermenin anlamına bir katkıda bulunmadıklarını düşünür; zira ona göre bir önermenin anlamı, “olgu bağlamlarının varoluş ya da varolmayış olanaklarıyla uyumu ya da uyumsuzmasıdır.”⁴⁰ Yine o, mantıksal işlem imleri olarak gördüğü doğruluk fonksiyonlarını ya da önerme bağlaçlarını, tabiri caizse noktalama işaretine benzetir.⁴¹

Tractatus'ta bir önermenin bir olguyu ya da olası bir olgu durumunu resmetmesi sayesinde anlam kazandığını savunan Wittgenstein'ın resim teorisine göre, totoloji ya da çelişkiler herhangi bir olası olgu durumunu resmetmedikleri için boş anlamlı oldukları ortaya çıkar.⁴² Wittgenstein, boş anlamlı olduklarını söylediği totoloji ve çelişkilerin yine de saçma olmadıklarını

³⁶ Bilgi için bkz. Wittgenstein, *Tractatus*, 4.441, 5.4.

³⁷ Macbeth, “Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language”, 204.

³⁸ Wittgenstein, *Tractatus*, 5.53, 5.533.

³⁹ Macbeth, “Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language”, 205.

⁴⁰ Wittgenstein, *Tractatus*, 4.2.

⁴¹ Wittgenstein, *Tractatus*, 5.4611.

⁴² Macbeth, “Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language”, 205; Jean-Gérard Rossi, *Analitik Felsefe*, (Çev. Atakan Altınörs), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 44.

düşünür ve onların mantıksal sembolizmin unsurları içerisinde yer aldıklarını ileri sürer.⁴³ Dolayısıyla, totolojiler ya da çelişkiler herhangi olası bir olgu durumunu resmetmeseler de, yine doğruluk fonksiyonları önermelerin anlamlarına bir katkıda bulunmasalar da, yine de değilleme, ayrık şartlı, hipotetik ya da tümel evetleme gibi doğruluk fonksiyonlarına ilişkin işlemler, atomik önermelerin doğruluk koşullarını ifade etmek için gereklidir.

Wittgenstein'in, gönderimsel ifadeler ile yüklemleme ifadeleri arasındaki ayırmadan hareketle şekillendirdiği dilin resim teorisi, Frege'nin aksine, tek zorunluluğun mantıksal zorunluluk olduğunu öne sürer ki "mantık dışındaki her şey rastlantısaldır" diyerek, Frege'nin mantıksal zorunluluk dışında nedensel yasaların da zorunlu olduğu düşüncesine karşı çıkar ve nedensel yasaların rastlantısal olduklarını ifade eder.⁴⁴ Wittgenstein, Frege'nin *Begriffsschrift*'in 12. maddesinde nedensel yasalarının genelleştirilmiş hipotetik önerme olduğu iddiasına da karşı çıkılması gerektiğini düşünür ve genelliğin rastlantısal olarak bütün her şey için geçerli olduğunu dile getirir.⁴⁵ Frege'nin mantıksal notasyonunda, "Bütün A'lar B'dir" biçimindeki bir genellik ifadesi ya da sembolik mantıktaki biçimiyle bir tümel önerme, "bütün x'ler için, x A ise, x B'dir" şeklinde düşünülerek sembolleştirilir. Wittgenstein ise *Tractatus*'ta söz konusu ifadeyi şu biçime dönüştürür: "Bütün x'ler için, x B'dir veya x A değildir." Görüldüğü üzere, söz konusu genellik ifadesi, Frege tarafından bir hipotetik önermeye dönüştürülerek sembolize edilirken, Wittgenstein tarafından ayrık şartlı bir önerme biçiminde sembolize edilir.⁴⁶ Wittgenstein'in *Tractatus*'unda savunulduğu üzere, bir önermenin anlamının, ondan elde edilen başka bir önermenin anlamını da içermesi gerektiğinden dolayı, bir genellik ifadesinin ya da tümel önermenin anlamı, onun bütün örneklerinin birleşimiyle oluşur ve herhangi bir doğruluk fonksiyonlu bileşik önerme gibi, genellik ifadeleri de bir doğruluk olasılığını ifade eder.⁴⁷

Gönderimsel ve yüklemleme ifadeleri arasındaki temel ayırmadan hareket ederek, bu iki bileşenin birbirinden farklı ancak birbirini tamamlayıcı karakterlerine yaptığı vurguyla *Tractatus*'taki dil kavrayışını şekillendiren Wittgenstein'a göre, bir önermenin kendisi bir tür olgudur ve nesnelerin belli bir biçimde olmalarını, belli bir özellik ya da özelliklere sahip olduklarını ya da iki nesne arasındaki belli bir ilişkiyi resmeder. Wittgenstein, yine, yukarıda

⁴³ Wittgenstein, *Tractatus*, 4.4611, 4.461.

⁴⁴ Wittgenstein, *Tractatus*, 6.3, 6.37; Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", 205-206.

⁴⁵ Wittgenstein, *Tractatus*, 6.1231.

⁴⁶ Frege bu ifadeyi " $\forall x(Fx \rightarrow Gx)$ " şeklinde sembolleştirir, Wittgenstein ise " $\forall x(Gx \vee \sim Fx)$ " şeklinde sembolize eder. Sembolik mantıkta bu iki sembolleştirme birbirinin eşdeğeri olmasına rağmen, iki düşünürün farklı gösterimleri tercih etmelerinin sebebi, nedensel yasalara ilişkin görüş farklılığından kaynaklanır.

⁴⁷ Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", 206.

belirtildiği üzere, yüklemlemenin⁴⁸ bir önermeyi doğru olarak sunmak olduğunu düşünür ve bundan dolayı, Frege'nin kendi mantıksal dili için gerekli gördüğü yargı çizgisinin mantıksal olarak gereksiz olduğunu ortaya koyar. Yine Wittgenstein, çıkarımların sadece psikolojik anlamla ilgili olduklarını, özdeşliklerin ve özdeşlik işaretinin mantıksal olarak önemsiz olduklarını belirtir, doğruluk fonksiyonlarını barındıran bileşik önermelerin doğruluk olasılıklarını resmettiklerini söyler⁴⁹ ve nedensel yasaların rastlantısal olduklarını ve genellik ifadeleriyle ilişkilendirilemeyeceklerini ortaya koyar. Totolojik ve çelişik önermeler de dahil olmak üzere, bütün mantıksal önerme ya da yasaların boş anlamlı olduklarını düşünen Wittgenstein, yine de onların gerekli olduklarını düşünür ve mantık alanının zorunluluğun söz edilebileceği tek alan olduğunun da altını çizer. Şimdi de Frege'nin erken dönem Wittgenstein'la karşılaşılan düşüncelerine dikkatimizi yöneltceğiz.

Frege'nin Erken ve Geç Dönem Dil ve Anlam Kavrayışı

Wittgenstein, Frege'nin *Begriffsschrift*'te yürürlüğe soktuğu yargı çizgisinin mantıksal açıdan anlamsız olduğunu ve özdeşlik için önerdiği işaretin de hiçbir amaca hizmet etmediğini düşünür. Yine o, mantıksal zorunluluğun tek zorunluluk olduğunu ve bu zorunluluğun ise boş anlamlı olduğunu düşünür. Wittgenstein'ın bu görüşlerinde onun yüklemleme ve gönderimde bulunma arasında yaptığı ayrımın izlerini görmek mümkündür. Frege ise bu noktada Wittgenstein'ın bu düşüncelerine ve bu düşüncelerin dayandığı anlam kavrayışına karşı çıkar.

Frege, hayatı boyunca, yargı çizgisinin özsel olduğunu düşünmüş olsa da, onun *Begriffsschrift*'teki erken dönem görüşleri yargı çizgisinin neden özsel olduğunu açıklamaktan oldukça uzaktır. Frege, *Begriffsschrift*'te, bir yargının ancak ve ancak yargı çizgisiyle gösterilebileceğini söyler ve bu işaretin kullanılmaması durumunda yargıyı söyleyeninin, bu yargının doğruluğunu kabul edip etmediğini anlayamayacağımızı düşünür.⁵⁰ Bu durumda, yargı çizgisi, bir kimsenin söylemiş olduğu önermenin doğruluğuna da inandığını göstermesi açısından Frege ve hatta Russell tarafından önemsenir. Wittgenstein, söz konusu düşünürlerin bu fikirlerinden *Tractatus*'un 4.442 maddesinde söz eder. Frege, yargı çizgisinin öylesine önemli olduğunu düşünür

⁴⁸ Yüklemleme, belli bir özelliğin atfedildiği bir nesnenin ona atfedilen özelliklere gerçekten sahip olduğunda, şeyler ya da söz konusu nesne nasılsa öyle olduklarını gösterir.

⁴⁹ Mabeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", 206.

⁵⁰ Gottlob Frege, *Begriffsschrift: a formula language, modeled upon that of arithmetic for pure thought*, (Ed. J. van Heijenoort), *From Frege to Gödel* içinde, Harvard University Press, Massachusetts, 1969, § 2.

ki bu fikrini güçlendirmek için kendi kavramsal notasyonunun tek bir yükleme sahip olduğunu ileri sürer. Yargı çizgisiyle gösterilen ve “-dığı doğrudur” diyebileceğimiz bu yüklemi gösteren sembol bir mümkün yargı içeriğinin önüne getirildiğinde yargıda bulunmak gerçekleşmiş olur.⁵¹ Frege'nin yanlış ya da sadece öne sürülmemiş önermelerden çıkarımda bulunmanın meşruluğuna ilişkin erken dönem görüşleri bu noktayı destekler niteliktedir.⁵² Frege, “Fonksiyon ve Kavram” başlıklı makalesinde ise yargı çizgisine ilişkin görüşünde bir değişiklik yapar ve bu imin fonksiyon ifadelerinin oluşumunda ve bir nesneye gönderimde bulunmak için kullanılmayacağını, söz konusu imin yalnızca bir yargıda bulunmada iş göreceğini öne sürer.⁵³ Frege, aynı düşünce çizgisini *Grundgesetze*'de de korumaya devam eder.

Frege, “...dığı doğrudur” yüklemine artık mümkün yargı içeriklerinin genelleştirilmesi sürecinde işe yaradığını düşünmeye başlar: “Bir kimse özne ve yüklemi birleştirerek yalnızca bir düşünceye varır, hiçbir zaman anlamdan gönderime, bir düşünceden onun doğruluk değerine geçemez.”⁵⁴ Ona göre, yargı verme ediminde “düşünce düzeyinden objektif gönderimler düzeyine” doğru bir adım atılır ve yargı çizgisi bir düşünceyi bir yargıdan ayırt etmenin anahtarı haline gelir.⁵⁵ Yani yargı çizgisi yalnızca yüklemel bir fonksiyona sahip değildir, zira yükleme sadece bir düşünceyi, yani bir tümcenin anlamını ürün verir. Bir düşüncenin yargı çizgisinden yararlanılmaksızın önesürüm gücünden yoksun bırakılması mantıksal olarak kullanışlı görülse bile, bir çıkarımda doğru olan ya da doğru kabul edilen öncüllerden hareket etmek gerekir. Onların doğru olarak öne sürüldüklerini belirtmek içinse, yargı çizgisini kullanmamız gerekir.⁵⁶

1914'te, Jourdain, Frege'ye, önesürümü ya da yargıda bulunmayı psikolojik olarak görüp görmediğini sorduğunda, Frege önesürümü ya da bir şeyin doğru olduğunu kabul etmenin içsel mental bir süreç olduğunu teslim etmekle birlikte, yine de bazı şeylerin doğru olmasının öznenin bağımsız olmak anlamında objektif olduğunu ve kendi notasyonunda öne sürülmüş bir önermenin önünde yargı çizgisini kullanmaz ise özsel bir şeyi iskalamış olacağını dile getirir.⁵⁷ Ona göre, “bir çıkarımda özsel olan şey, mantığın bir

⁵¹ Frege, *a.g.e.*, § 3.

⁵² Macbeth, “Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language”, s. 207.

⁵³ Gottlob Frege, “Fonksiyon ve Kavram”, (Çev. Şule Elkatip), *Felsefe Tartışmaları* 2, 1988, s. 19.

⁵⁴ Gottlob Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic and Philosophy*, (ed. B. McGuinness), Blackwell Publishing, Oxford, 1984, s. 164.

⁵⁵ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic and Philosophy*, s. 164-165.

⁵⁶ Gottlob Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, (ed. B. McGuinness, çev. H. Kaal), Chicago University Press, Chicago, 1980, s. 79.

⁵⁷ Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, s. 78-79.

parçası addedilmelidir.”⁵⁸ Elbette ki iki önermenin doğru olup da aralarında mantıksal bir ilişkinin olmaması durumu ile bir önermenin başka bir önermeden çıkarsanması arasında nesnel bir farklılık söz konusudur. Frege bu farklılığın kendi notasyonunda kolayca gösterilebileceğini söyler. Şöyle ki biz birinci durumu iki önermeyi ifade eden simgeler arasında virgül koyarak gösteririz. İkinci durumda ise önermeleri temsil eden iki simge arasına bir turnike işareti (⊢) koyarak gösteririz.⁵⁹ Şimdi varsayalım ki bir kimse p ve q gibi iki önermenin her ikisi doğru olmasına rağmen, q'nun p'den yanlışlıkla çıkarsandığını düşünüyor. Böylesi bir durumda, bir kimse p'den q'yu çıkarsadığını söyleyebilir, başka birisi ise mantıksal olarak birbirinden bağımsız olan p ve q'yu ayrı ayrı doğru kabul edebilir. Bu durumda söz konusu ilk kişinin p'yi öne sürmesi onun sadece q'yu kabul etmesine yol açar; o q önermesini gerekçelendirmiş olmaz; yani gerçekte q'yu p'den çıkarsayamaz.⁶⁰ Söz konusu kişi bu çıkarsamayı yaptığında bir hata yapmış olacaktır. Aslında onun yaptığı şey, önce p'yi, sonra da q'yu kabul etmektir. Çıkarımın böyle düşünülmesi yalnızca psikolojik bir imleme sahip değildir. O kısmen nesnel mantıksal ilişkilere de dayanan bilişsel bir başarıdır. Yine, bir yargı verme ediminde de, bir kimse yanlış bir düşüncenin doğru olduğuna inanabilir ki böyle yaparak yanılmış olsa bile. Öyleyse, belli bir yargının doğru olduğunu yanlış bir biçimde düşünmek ile bir tümcenin doğruluğunu başarılı bir biçimde kabul etmek arasında da nesnel bir fark vardır. Yargı da, çıkarım gibi, kısmen nesnelere aslında nasıl olduklarına dayanan bilişsel bir başarıdır ve biz yine de yargı konusunda da yanılabiliriz. Frege'nin buradan çıkardığı sonuç yargı çizgisinin mantıksal açıdan gerekli olduğudur. Bir kimse, ona göre, yargı çizgisini, yanlışlıkla bir önermeye iliştirebilir, tıpkı iki önerme arasında bir çıkarım ilişkisinin olduğunu düşünüp yanlışlıkla bu ikisi arasına bir turnike işareti (⊢) koymak gibi. Eğer bir tümcenin yanlışlığından dolayı, onun yanlış olduğunu kabul ediyorsak, o zaman yargıda bulunma ya da kabul etme salt psikolojik bir imleme sahip değildir. Yani kabul etme ya da yargıda bulunma bir kimsenin bir önermeyi doğru kabul etmesinden ibaret değildir. O, mantıksal açıdan önemlidir ve mantıksal bir notasyonda gösterilmek zorundadır.

Wittgenstein'in gönderimsel ifadeler ile yüklemleme ifadeleri arasında gerçekleştirdiği mantıksal ayırma dayanan anlam kavrayışına göre, bir tümce doğru olduğunda, şeylerin nasıl bulunuyorlarsa öyle olduklarını gösterirler ya

⁵⁸ Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, s. 79.

⁵⁹ p ve q simgeleriyle gösterdiğimiz iki önermeye sahip olduğumuzu varsayalım. Birinci durumu gösterirken p, q ifadesini kullanırız. İkinci durumu gösterirken ise p ⊢ q ifadesini kullanırız.

⁶⁰ Frege mantıkla ilgili kaleme aldığı müsveddelerde bu konuya dikkati çeker. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gottlob Frege, *Posthumous Writings*, (Ed. H. Hermes vd., Çev. P. Long, R. White), Blackwell Publishing, Oxford, 1979, s. 2.

da söylerler.⁶¹ Bu şekilde düşünüldüğünde, Frege'nin mantıksal olarak gerekli olarak gördüğü yargı çizgisi, mantıksal bir işleve sahip olamaz. Frege ise bu sonucu kabul etmeyecektir. Frege'ye göre, yargıda bulunma öznel bir süreci ifade ederken, bir düşüncenin doğruluğunu onaylamak ise nesnel bir süreci ifade eder. Frege, bir önermenin doğru olmasının, onun doğru olarak kabul edilmesinden bağımsız olduğunu düşünür.⁶² Bu yüzden bu farkı anlatacak bir sembole ihtiyaç duyulduğunu düşünüp, yargı çizgisinin özsel olduğunu öne sürer. Frege haklıysa, o zaman Wittgenstein'in bir tümcenin gerçekliğini resmini sunduğu, bir şeyin nasılsa öyle olduklarını gösterdiği düşüncesi yanlış olacaktır.

Bu noktada söyleyebiliriz ki yargı çizginin Frege'nin notasyonundaki işlevi tam olarak belli olmasa da, Frege'nin bu işaretin neden gerekli olduğuna ilişkin açıklamaları anlaşılabilir. Aynı durum, Frege'nin *Begriffsschrift*'indeki özdeşlik işareti için de geçerlidir. O, *Begriffsschrift*'in 8. Maddesinde özdeşlik işaretinin neden önemli olduğunu açıklar; ancak başlangıçta işaretin neden önemli olduğunu tam olarak anladığını söyleyemeyiz. O, ancak, özdeşlik ifadelerinin gizemli doğasını fark ettiğinde özdeşlik işaretinin neden önemli olduğunu kavrar. Bunu da ilk kez "Fonksiyon ve Kavram" başlıklı makaleyi yazdığında fark eder. *Begriffsschrift*'e geri dönersek, Frege, burada, aynı içeriğin farklı şekillerde belirlenebileceğini söyler ve iki farklı ifadenin içeriğinin aynı olduğunun gösterilmesinde özdeşlik işaretinin kullanılabilmesini ifade eder.⁶³

Özdeşlik ifadelerinin bazılarının analitik, bazılarının ise sentetik olmaları Frege'nin sonradan fark ettiği bir durumdur. Eğer isimler nesnelere gönderimde bulunuyorlarsa, o halde 'a' ve 'b'nin aynı nesneye gönderimde bulunan eşgönderimsel ifadeler oldukları varsayıldığında, "a = b" tümcesi ile "a = a" tümcesi farklı bilişsel değerlere sahiptir ki birinci tümcenin doğru olduğunu söylemek için kanıtı ihtiyaç duyulmaktadır; bu yüzden de sentetik bir önermedir. İkincisi ise analitik bir önerme olup, önemsiz bir doğruluktur, yani bir şeyin kendisiyle aynı olduğunu anlatmaktadır. Frege, *Begriffsschrift*'i yazdığında, bu durumun farkında değildir. Ancak "Fonksiyon ve Kavram" (1891) ve "Anlam ve Gönderim Üzerine" (1892) başlıklı makaleleri yazdığında, bu durumu fark eder ve kendisini de bunu daha önce anlamadığı için eleştirir.

Frege, *Begriffsschrift*'te, özdeşlik işaretinin farklı sembollerin ya da isimlerin aynı içeriğe sahip olması durumunu ifade ettiğini söyler.⁶⁴ Macbeth'e göre, bu strateji umutsuz bir vakadır; çünkü o, Frege'nin, sembollerin bazen içeriklerinin yerini tutması gerektiği, bazen de kendilerinin yerini tutması gerektiği düşüncesini anımsatır ve bu durumun sembollerin anlamlarında bir

⁶¹ Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", s. 208.

⁶² Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, s. 78.

⁶³ Frege, *Begriffsschrift*, § 8.

⁶⁴ Frege, *Begriffsschrift*, § 8.

muğlaklığa neden olacağını belirtir.⁶⁵ Bu ise, Frege'nin *Begriffsschrift*'te belirttiği sembollerin sabit anlamlara sabit olması gerektiği düşüncesiyle çelişmektedir. Frege'nin burada karşılaştığı sorun, özdeşlik ifadelerinin ne hakkında olduklarıyla ilgili olarak erken dönem hatalı görüşlerinden kaynaklanır. Yine içerik kavramının muğlaklığı, Frege'nin *Begriffsschrift*'te özdeşlik işaretinin neden gerekli olduğu konusunda inandırıcı bir açıklama yapmasına engel olur. Frege, bu sorunu, anlam ve gönderim arasında yaptığı ayrımla çözüme kavuşturur.

Frege, erken döneminde, nesne isimlerinin sadece nesnelere gönderimde bulduklarını düşünür; yani nesne isimlerinin mantıksal işlevleri nesnelere işaret etmektir. Eğer bir isim herhangi bir nesneye gönderimde bulunmuyorsa, onların "boş bir seda"⁶⁶ olduklarını iddia eder. Frege, *Begriffsschrift*'te, özdeşlik ifadelerin yine de nasıl anlamlı olduklarını açıklamak ister. Wittgenstein da, tıpkı Frege gibi, *Tractatus*'ta, nesne isimlerin nesnelere gönderimde bulduklarını düşündüğünden dolayı, bir özdeşlik ifadesinin ya iki farklı şeyin aynı olduğunu iddia eden çelişkili bir ifade ya da bir şeyin kendisiyle aynı olduğunu bildiren önemsiz ve kullanışsız veya boş anlamlı bir ifade olduğunu söyler.

Frege, "Anlam ve Gönderim Üzerine"yi yazdığına ise, özdeşlik ifadelerinin gizemli yapısını kavrar. Frege, özdeşlik ifadelerinin sırrını ifşa ederken, nesne isimlerinin yalnızca nesnelere gönderimde bulunmadıklarını, onların aynı zamanda anlamları da ifade ettiği düşüncesinden hareket eder. Ona göre, "a = b" biçimdeki özdeşlik ifadeleri, "a = a" gibi bir özdeşlik ifadesinin aksine, bilginin genişlemesine ve bilginizde bir artışın yaşanmasına yol açan, a priori olmayan ifadelerdir.⁶⁷ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*'nde, anlam ve gönderim ayrımını daha gerçekleştirmemiş olsa da, yine de özdeşlik ifadelerinin doğasıyla alakalı bu duruma dikkati çeker. Söz konusu eserin 67. Maddesinde, Frege özdeşliklerin farklı alanlarda önemli sonuçlarıyla birlikte neden kullanıldıklarını gündeme getirir; özdeşliğin sadece bir nesnenin iki kere verilmesi olmadığını; özdeşlik ifadelerinin teşhis etme yargısı olduklarını söyler ve teşhis etmenin bir şeyin farklı bir biçimde verilmiş başka bir şeyle aynı olma durumunu ifade ettiğini öne sürer.⁶⁸ Jourdain, Frege'ye yazdığı bir mektupta, Frege'nin anlam konusunda ne düşündüğünü sorar ve Russell'in belirli betimlemeler teorisine benzeyip benzemediğini sorar. Jourdain, mektupta, Russell'in bir önermeyi, isimlerin gönderime sahip olup, anlamı olmayan bir

⁶⁵ Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", s. 209; Frege, *Begriffsschrift*, § 8.

⁶⁶ Frege, *Posthumous Writings*, s. 60.

⁶⁷ Gottlob Frege, "Anlam ve Gönderge Üzerine", (Çev. Halil Kayıkcı), *Semantik*, (Ed. Mark Richard) içinde, İtalik, Ankara, 2015, s. 55.

⁶⁸ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 161.

biçimine dönüştürerek çözümleyebileceğimizi gösterdiğini söyler ve Frege'nin de anlam nosyonunu bir ismin salt psikolojik bir özelliği olarak anlayıp anlamadığını sorar.⁶⁹ Jourdain'ın bahsettiği Russell'ın belirli betimlemeler teorisinde isimlerin temel işlevi belirli betimlemelere gönderimde bulunmaktır ve isimler gerçekte kılık değiştirmiş betimlemelerdir. Frege'nin Jourdain'a verdiği yanıtta, Etna Dağı hakkındaki bir düşünceyi, düşüncenin hakkında olduğu gerçek bir dağ olan Etna Dağı'ndan ayırmak gerektiğine vurgu yapar.⁷⁰ Frege'ye göre, gerçek Etna Dağı düşüncenin bir parçası, unsuru ya da bileşeni olamaz; dolayısıyla bir ismin gönderimi, onun işaret ettiği, gösterdiği nesnedir; bir ismin anlamı ise, düşüncenin parçası olabilen bileşeni ifade eder.⁷¹ Frege, Russell'ın belirli betimlemeler teorisinde dile getirdiği düşüncenin aksine, özellikle mitolojik ya da literal bir düşünce söz konusu olduğunda, gönderime sahip olmayan düşüncelerin mümkün olduğunu öne sürer; ancak, anlamı olmayan bir düşünceden söz edemeyiz.⁷²

Frege, Jourdain'a verdiği yanıtı, sonrasında 'Sabah Yıldızı' ve 'Akşam Yıldızı'nın özdeşliğini öneren ifadenin sentetik olduğunu ve her iki ismin aynı nesneye gönderimde bulduklarının keşfedilmesi sonucunda bu ifadenin bir özdeşlik ifadesi olarak kabul edilebileceğine ilişkin görüşleriyle destekler:

"Bir nesne iki farklı biçimde belirlenebilir ve onu belirlemenin bu farklı yollarının hepsi bir özel ismin verilmesine yol açabilir ve bu farklı isimler sonuçta farklı anlamlara sahip olurlar; zira farklı yollarla belirlenmiş olan şeyin aynı nesne olduğu kendiliğinden anlaşılır değildir."⁷³

Frege'nin yanıtı, aslında tam da Jourdain'ın merak ettiği konuya temas etmez ve bu yanıtta Russell'ın bahsi bile geçmez. Frege'nin özdeşlik ifadeleri hakkındaki görüşleri, özellikle 1884'ten itibaren şekillenmeye başlamış, 1892'de "Anlam ve Gönderim Üzerine"nin yayımlanışında son halini almıştır ve sonraki süreçte de Frege bu konudaki görüşlerindeki ısrarlı tavrını sürdürür.

Wittgenstein, *Tractatus*'ta, mantık yasalarının anlamsız, boş ve yalnızca formel olduklarını öne sürer; nedensel yasaları ise topyekun reddeder. Frege ise, onun aksine, mantık yasalarının asli doğruluklar olduklarını ve nedensel yasalar ile mantık yasaları arasında ilkece bir farklılığın olmadığını ifade eder; mantığın daha ziyade bir bilim olarak genel ilkelerle ilgilenmesi açısından diğer bilimlerden farklılaştığını öne sürer. Frege, mantığın, "hedefe ulaşmak için doğruluğu nasıl düşünmeliyiz?" sorusuna cevap vermesi gerektiğini düşünür ve

⁶⁹ Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, s. 78.

⁷⁰ Frege, *a.g.e.*, s. 79.

⁷¹ Frege, *a.g.e.*, s. 79-80.

⁷² Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, s. 80.

⁷³ Frege, *a.g.e.*, s. 80.

onun her bilgi dalına ve onların ilgilendikleri konulara özgü olan şeyleri incelemeye yönelmemesi gerektiğini öne sürer.⁷⁴ Ona göre, mantık, yalnızca, ne hakkında olursa olsunlar, bütün düşünceler için geçerli olan özelliklerin ne olduğunu ortaya koymalıdır. Ona göre, düşüncelerimizi ya da bir şeyi doğru olarak kabul etmemizi belirleyen kuralların doğruluğun yasaları olduğunu ve mantığın en genel doğruluk yasalarıyla ilgilenen bir bilim olduğunu kabul etmeliyiz.⁷⁵ Frege, tıpkı fiziğin ağırlık, sıcaklık, kinetik enerji gibi konularla ilgilenmesi gibi, mantığın doğrulukla ilgilendiğini söyler.⁷⁶

Frege, *Begriffsschrift*'i, mantıksal bir dil olarak ilk kez 1879'da aynı başlıklı eserinde ortaya koyar ve sonrasında 1893'te *Grundgesetze der Arithmetik*'te daha da geliştirir. Frege'nin mantıksal dil olarak geliştirmek istediği *Begriffsschrift* niceleme mantığının ve sembolik mantığın ilk örneğidir. Frege bu mantıksal dili hem mantığın hem de diğer bilimlerin yasalarının ve nedensellik ilişkilerinin ifade edilebilmesi için geliştirir.

Frege'nin yine kendi mantıksal dilini ya da notasyonunu, kendisinin mantıkçı projesi için özel amaçlı bir araç (tıpkı, mikroskopun biyolojide ya da başka bilimlerde özel amaçlı bir araç olması gibi) olarak geliştirdiğini görürüz. Frege'nin mantıkçı projesi gereği, aritmetik mantığa indirgenebilir ve her aritmetik önermesi mantıksal yasalara ve kavramlara dayanır. Frege, mantıkçı projesini hayata geçirmek için gereksinim duyduğu tanımları ve kanıtları öncelikle gündelik dilde formüle etmeyi dener. Ancak gündelik dil kesin olmayan kavramlara sahip olduğundan dolayı, Frege'nin özel amaçlı projesini gerçekleştirmede yetersiz kalmaktadır.⁷⁷ Frege'nin çoğu zaman tekrar etmiş olduğu gibi, gündelik dildeki çıkarım biçimleri, değişken, zayıf ve muğlak oldukları için, önyargılar ya da varsayımlar kolayca çıkarımlara karışabilmektedir ve çıkarımların sonuçlarında bu varsayımların ya da önyargıların etkileri görülemeyebilir.⁷⁸ Görüldüğü gibi, gündelik dillerin tamamen özenli kanıtlarla formüle etme gibi özel amaçlar için defolu olmasının nedeni, hem gündelik dildeki ifadelerin muğlak olması, hem de çıkarımlar için kusursuz bir biçimi sunamamalarıdır.⁷⁹ Gündelik dilde, argümanların ya da akıl yürütmelerin basamaklarını ve argümandaki önermeler arasındaki ilişkileri açıkça görebilmek genellikle mümkün değildir.

Frege'nin *Begriffsschrift*'i tam olarak bu zorlukların üstesinden gelinmesi için geliştirilir. Bu dilde, kanıtlara dayalı bütün aksiyomlar, içerik ve

⁷⁴ Frege, *Posthumous Writings*, s. 128.

⁷⁵ Frege, *Posthumous Writings*, s. 128.

⁷⁶ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic and Philosophy*, s. 351.

⁷⁷ Gottlob Frege, *Conceptual Notation*, (Ed. ve Çev. T. Bynum), Clarendon Press, Oxford, 1972, s. 104.

⁷⁸ Frege, *a.g.e.*, s. 85.

⁷⁹ Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic and Philosophy*, s. 235.

formel yönden geçerli çıkarım kuralları tanımlanır. Çıkarım kuralları gündelik dilde de ifade edilmek zorunda olduğundan dolayı, Frege kendisini tanımlanabilecek olan çıkarım biçimleriyle sınırlandırır ve çok az sayıda çıkarım kuralını ve bu yeni dilin kurallarını formüle etmekle uğraşır.⁸⁰ Frege'nin özenli bir şekilde oluşturduğu *Begriffsschrift*, formel ve maddi olarak geçerli olan çıkarım türlerinin yasalar olarak ele alındığı bir dildir. Frege'ye göre, çıkarım kuralları genel önerme formuna ya da hipotetik önerme formuna sahiptir. Frege'nin *Begriffsschrift*'teki notasyonunda koşul çizgisi önemlidir ve önermelerin hep koşullu önermeler cinsinden ifade edildikleri görülür. Frege koşul çizgisinin ya da koşul bağlacının mantıkta gerekli olduğunu düşünür. O, hipotetik önermelerin "bütün doğa yasalarının formu ve genelde bütün nedensel ilişkilerin formu"⁸¹ olduklarını öne sürer. Frege, bütün çıkarım kurallarının genelleştirilmiş hipotetik önermeler olduğunu düşünür. Frege, "eğer x insansa, x ölümlüdür" gibi bir genel önermenin, "p ise, q ise p'dir" gibi bir mantık yasasından sadece mantık yasalarının daha genel olması bakımından farklılaştıklarını iddia eder.

Wittgenstein ise, *Tractatus*'ta çıkarım kurallarının gereksiz olduklarını ve anlamsız olduklarını söyler ve tıpkı öne sürme gibi yalnızca psikolojik imleme sahip olduğunu bildirir.⁸² Wittgenstein, çıkarımların özel bir yönlerinin bulunmadığını düşünür ve bir önermenin kendisinden çıkan her şeyi onaylayacağını ve sonucun da öncüllerde zaten onaylanmış şeyleri yinelediğini öne sürer. Frege'nin ise çıkarımların doğalarına ilişkin bambaşka bir fikri gündeme getirdiğini görürüz. Frege, bir çıkarımda, sonucun öncüllerde potansiyel olarak bulunduğunu, ancak bu potansiyelin aktif hale getirilmesi için bir çıkarıma ihtiyaç duyulduğunu söyler ve Wittgenstein'dan farklı düşündüğünü ortaya koyar.

Frege, hem mantıksal yasaların, hem de pek çok bilimin sahip olduğu yasaların ya da nedensel yasaların *Begriffsschrift* ile ifade edilebileceklerini savunur. Ancak Frege, bunu nasıl gerçekleştirebileceği konusunda önceleri net bir fikre sahip değildir. Frege, genel hipotetik önerme formundaki yasaların, kavramların alt alta sıralanması olarak düşünülebileceğini öne sürer. Ancak, Frege'nin önceleri düşündüğü gibi, kavramlar bağımsız bir varoluşa sahip değillerse ve sadece bir tümcede başka bir kavramla değiştirilebilir bir unsur olarak düşünülüyorsa, bu kavramların genel hipotetik önermeleri nasıl ifade edeceklerini anlamak güçleşecektir. Frege, *Begriffsschrift*'te, bir kavramın, onun bir başka kavramla değiştirilmesi durumunda değişmeden kalan ifadenin bir

⁸⁰ Frege, *Begriffsschrift*, § 6; Frege, *Posthumous Writings*, s. 37; Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic and Philosophy*, s. 236.

⁸¹ Frege, *Conceptual Notation*, s. 95.

⁸² Wittgenstein, *Tractatus*, 5.132.

parçası olduğunu söyler.⁸³ Frege'nin erken dönemindeki kavram anlayışı öyleyse, tıpkı Wittgenstein'in *aRb* ifadesindeki *R* sembolünün hiçbir şeyi göstermeyen bir ifade olması gibidir ve hiçbir şeyi göstermeyen, dilde hiçbir önemi olmayan ve sadece başka türlü verilmiş nesnelere karakterize etmede kullanılıyorsa, o halde genel hipotetik yargıları ifade etmek mümkün olmayacaktır.⁸⁴ Frege, kavram konusundaki anlayışını, *Aritmetiğin Temelleri'*nde değiştirir ve bir genel kavram sözcüğünün görevinin bir kavrama işaret etmek olduğunu söyler.⁸⁵

Frege, 1891 yılında kaleme aldığı "Fonksiyon ve Kavram"da ise, yeni kavram ya da fonksiyon anlayışını göstermek adına geometriden bir örnek verir. Belli bir uzunluğa sahip olan koyu bir çizgiyi bir nokta ile ikiye böldüğümüzü düşünelim. Eğer temiz bir bölme yapılmak isteniyorsa, bölen noktayı, bölüm işleminden sonra ortaya çıkaracak iki doğru parçasından sadece birine dahil etmek gerekecektir. Noktanın dahil edildiği doğru parçasını kendisinde tastamam olduğu için onu argümana ve diğer parçayı ise onda bir şey eksik olduğu ve uç noktası olmadığı için fonksiyona ya da kavrama benzetebiliriz.⁸⁶ Görüldüğü gibi, Frege'ye göre, kavram ya da fonksiyon, ancak argüman sayesinde tamamlanan ya da doymuş olan, ancak kendi başına tamamlanmamış ya da doymamış olan bir şeydir.⁸⁷ Frege, kavramı artık bir değişken içeren bir ifade olarak değil, nesne ismi çıkarıldığında artakalan ifade, doymamış bir ifade olarak kavramsallaştırır.

Frege, hem *Begriffsschrift*'te ortaya koyduğu erken dönem mantığında, hem de *Grundgesetze*'de sonrasında daha da geliştirdiği mantığında, yargı çizgisinin mantıkta özsel olduğunu, özdeşlik ifadelerinin bilimizi artıran sentetik doğrulukları ifade edebildiğini, hem mantıksal yasaların, hem de bilimlerin yasalarının kendi mantıksal dili ya da notasyonunda ifade edilebileceklerini ileri sürer. Mantıksal yasalar, ona göre, sadece daha genel olmaları bakımından diğer bilimlerin yasalarından ayrılır. Ancak, Frege'nin ileri sürdüğü bu fikirlerin, onun *Begriffsschrift*'te geliştirdiği erken dönem mantığında tutarlı bir şekilde açıklanamadığını görürüz. Onun bu açıklamayı yapamamasının sebebi, onun erken dönem anlam kavrayışından kaynaklanır ki bu anlam kavrayışı Wittgenstein'in da *Tractatus*'ta benimsediği anlayış olmuştur. Frege, *Begriffsschrift*'te, bir nesne ismini, bir taşıyıcıdan yoksun olan ismin boş bir sestem ibaret olması şeklinde iş gören bir ifade olarak ve bir kavramı ise başka türlü verilmiş bir nesnenin nitelendirilmesini mümkün kılan

⁸³ Frege, *Begriffsschrift*, § 9.

⁸⁴ Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", s. 213.

⁸⁵ Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, s. 146.

⁸⁶ Frege, "Fonksiyon ve Kavram", s. 10.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Yıldırım, "Frege'nin Fonksiyon ve Argüman Ayrımı ve Genel Önermelere İlişkin Analizi", *Beytülhikme Felsefe Dergisi* 6/2 (2016), 125-141.

bir ifade olarak görür ve bir önermenin bir olgu ya da şey durumunu nesnelere belli bir biçimde bulunma durumlarını ifade ettiğini düşünür.⁸⁸ Frege'nin, yukarıda özetlediğimiz fikirlerini tutarlı bir şekilde ifade edebilmesi için anlam kavrayışında bir değişiklik yapması gerekir ve bu değişiklik onun anlam ve gönderim arasında yaptığı ayrımıyla gerçekleşmiştir ki bu konuda detaylı bilgi için Yıldırım'ın "Frege'nin Anlam ve Gönderim Ayrımı"⁸⁹ başlıklı makalesine bakılabilir.

Sonuç

Frege'nin ilk kez 1879'da *Begriffsschrift* ile formüle edilmiş mantık kavrayışı, 1890'ların başında anlam ve gönderim arasında gerçekleştirdiği ayrımı geliştirilmiştir. Frege'nin mantığı, 20. Yüzyılın dönümünde Russell, Whitehead ve Peano ile geliştirilen sembolik mantığın notasyonel versiyonu olarak görülür. İşte, Frege'nin mantığının bu özelliği, Wittgenstein'in *Tractatus*'ta bu mantığı eleştirmesi için gerekçe sunar. Wittgenstein'in *Tractatus*'taki mantık kavrayışı ise felsefi mülahazalarla zenginleştirilmiş bir görünüm arz eder ve oldukça göz kamaştırıcıdır. Frege, saf düşüncenin bir formül dili olarak tanımladığı kendi mantıksal notasyonunu, yani *Begriffsschrift*'i kavramsal (*begrifflicher Inhalt*) ya da çıkarımsal içeriği kesin bir şekilde ifade edebilmek ya da eş deyişle mümkün bir yargının içeriğini (*beurteilbare Inhalt*) doğru bir şekilde ifade edebilmek için geliştirir. Yine o kendi mantıksal notasyonunun temel amacının çıkarım formlarının sayısını en aza indirmek ve bu çıkarım formlarını kendi notasyonunun simgeleriyle yeniden düzenlemek olduğunu ifade eder. O kendi notasyonunda, doğru bir çıkarım için gerekli olan her şeyi tanımladığını düşünür ve katı bir şekilde matematiğin formül dilinden yararlandığını söyler. Frege, kendi mantıksal notasyonunda kesin bir şekilde gösterebilmeyi umduğu kavramsal içerik ifadesini, 1890'ların başından itibaren bir tarafa bırakarak, anlam ve gönderim ayrımını gündeme getirir. Wittgenstein ise bu noktada Frege'nin önceki kavrayışını takdir etmektedir; çünkü Frege'nin önceki yaklaşımı, Wittgenstein'in *Tractatus*'ta gönderimde bulunan ifadeler ile yüklemleme ifadeleri arasındaki ayırdan hareketle şekillendirdiği resim teorisiyle uzlaşmaktadır. Frege'nin anlam ve gönderim arasında ayırım yapmaya yönelmesindeki en temel faktör özdeşlik ifadeleri konusunda ortaya çıkan bulmacaydı ki bu ayırım sayesinde Frege, "a=b" biçimindeki özdeşlik ifadelerinin bilgi verici olduklarını ortaya koymuş ve özdeşliklerin mantıksal olarak önemli olduklarını göstermişti. Wittgenstein ise, Frege'nin anlam ve

⁸⁸ Macbeth, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", s. 214.

⁸⁹ Mustafa Yıldırım, "Frege'nin Anlam ve Gönderim Ayrımı", *Beytülhikme Felsefe Dergisi* 7/2 (2017), 163-183.

gönderim ayırımından önce olduğu gibi, özdeşliklerin mantıksal anlamda önemsiz olduklarını, nesneyle doğrudan bir bağa sahip olmayan yasaların anlamsız olduklarını ve dolayısıyla nesnel imlemlerinin olmadığını düşünür ve hem yargının, hem de çıkarımın salt psikolojik imleme sahip olduklarını ileri sürer. Frege, kendisinin önceki düşüncelerinde, Wittgenstein'ın öne sürdüğü durumların ortaya çıktığının farkındadır; ancak o, Wittgenstein'ın *Tractatus*'ta ulaştığı sonuçları kabul etmeyerek kendi anlam kavrayışını değiştirmeyi tercih eder ve anlam ve gönderim arasında bir ayırım gerçekleştirir. Frege, hayatı boyunca pek çok ayırım gerçekleştirir ki onun bir ayırımlar filozofu olduğunu söylesek abartmış olmayız. Nesne ve kavram arasında ayırım yapar, birinci düzey kavramlar ile ikinci düzey kavramlar arasında ayırım yapar, gramatik form ile mantıksal formu birbirinden ayırır ve yine anlam ve gönderim ayırımı da en önemli ayırımdır. Wittgenstein'ın *Tractatus*'unda ise bu tür ayırımlar yoktur ve onun özellikle anlam ve gönderim ayırımı ile kavram ve nesne ayırımını bir araya getirdiğini görürüz ki bu da Wittgenstein'ın Frege'nin sonraki anlam kavrayışını hatalı görmesine yol açar ve Wittgenstein'ın Frege'ye yönelik eleştirilerini yönelttiği yer burasıdır. Elbette bu eleştirilerde Wittgenstein'ın haklı olup olmadığına karar vermek için her ikisinin anlam kavrayışlarından hangisinin tercih edilebilir olduğuna karar vermek gerekir. Bu sorunu çözmek ise başka çalışmalarda araştırma konusu yapılabilir.

KAYNAKÇA

- De Pellegrin, E. (ed.), *Interactive Wittgenstein: Essays in Memory of Georg Henrik von Wright*, Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York, 2011.
- Dummett, Michael, *Frege: Philosophy of Language*, Harper & Row Publishing, New York, 1973.
- Frege, Gottlob, *Aritmetiğin Temelleri*, (çev. H. Bülent Gözkan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Frege, Gottlob, "Anlam ve Gönderge Üzerine", (Çev. Halil Kayıkcı), *Semantik*, (Ed. Mark Richard) içinde, İtalik, Ankara, 2015.
- Frege, Gottlob, "Fonksiyon ve Kavram", (Çev. Şule Elkatip), *Felsefe Tartışmaları* 2, 1988.
- Frege, Gottlob, *Begriffsschrift: a formula language, modeled upon that of arithmetic for pure thought*, (Ed. J. van Heijenoort), *From Frege to Gödel* içinde, Harvard University Press, Massachusetts, 1969.
- Frege, Gottlob, *Collected Papers on Mathematics, Logic and Philosophy*, (ed. B. McGuinness), Blackwell Publishing, Oxford, 1984.
- Frege, Gottlob, *Conceptual Notation*, (Ed. ve Çev. T. Bynum), Clarendon Press, Oxford, 1972.
- Frege, Gottlob, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, (ed. B. McGuinness, çev. H. Kaal), Chicago University Press, Chicago, 1980.
- Frege, Gottlob, *Posthumous Writings*, (Ed. H. Hermes vd., Çev. P. Long, R. White), Blackwell Publishing, Oxford, 1979.
- Frege, Gottlob, *Posthumous Writings*, (Ed. H. Hermes vd., Çev. P. Long, R. White), Blackwell Publishing, Oxford, 1979.
- Hacker, P. M. S., *Wittgenstein: Connections and Controversies*, Clarendon Press, Oxford, 2001, s. 191-218.
- Kenny, Anthony, *Wittgenstein*. Blackwell Publishing, Oxford, 2006.
- Macbeth, Danielle, "Frege and Early Wittgenstein on Logic and Language", *From Frege to Wittgenstein: Perspectives on Early Analytic Philosophy* (Ed. Erich H. Reck) içinde, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- Magée, Bryan, *Büyük Filozoflar*, (Çev. Ahmet Cevizci). Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001.
- Rossi, Jean-Gérard, *Analitik Felsefe*, (Çev. Atakan Altınörs), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- Wittgenstein, Ludwig, *Defterler 1914-1916*. (Çev. Ali Utku), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017.
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, (Çev. Oruç Aruoba), 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yıldırım, Mustafa "Frege'nin Anlam ve Gönderim Ayrımı", *Beytülhikme Felsefe Dergisi* 7/2 (2017), 163-183.
- Yıldırım, Mustafa, "Frege'nin Fonksiyon ve Argüman Ayrımı ve Genel Önermelere İlişkin Analizi", *Beytülhikme Felsefe Dergisi* 6/2 (2016), 125-141.